

הספרות כמילון

היום אני כותב ספרות בשתי שפות, בעברית ובגרמנית,
אבל בלשון אחת – שלי. ספרות היא כור מחצבתה
של הלשון האישית.

1.

שער הכניסה שלי לעולם הספרות היה ספר הילדים "הביצה שהתחפשה" של המשורר דן פגיס. השמועה המשפחתית מספרת שקראו באוזניי את הספר לעיתים תכופות כל כך, עד שבגיל שלוש ידעתי את מילותיו בעל פה, כולל התיאטרון שסביב הקריאה: שינוי הטון, מעבר העמוד, לאן להביט, וכן הלאה. הייתי יושב על ברכי אמי והספר פתוח מולי, בעודי מתמלא פאתוס מהמעמד ו"מקריא". "כך", מספרת היא, "עבדנו על אנשים שאתה יודע לקרוא כבר בגיל שלוש". ואולי לא עבדנו עליהם? אולי זוהי בעצם הקריאה, אולי זהו העיסוק בספרות? עיסוק תיאטרלי של טון ועמודים ומבט? הרי "קריאה" היא בדיוק הפעולה שנעשית בקול רם, כדי שהנקרא ישמע וישמע, "הו!" (סימן קריאה!)

2.

כשהתחלתי ללמוד לתואר ראשון בפילוסופיה וספרות כללית והשוואתית באוניברסיטה החופשית של ברלין (Freie Universität) הוצעו לי ארבעה קורסי מבוא. שלושה מתוכם נקראו "מבוא לספרות כללית והשוואתית", ואחד בלט בקטלוג בשל שמו השונה: "Was heißt lesen?", או בעברית בתרגום חופשי: "מה זה נקרא, לקרוא?". בקורס רביעי זה, שבו בחרתי, קראנו ספרות על ספרות, על קריאה, על איך להבין טקסט. בעוד ששאר הסטודנטים עברו על יצירות קאנוניות של הספרות הגרמנית והצרפתית, למדנו אנחנו

את המבט הקורא. במסגרת השיעורים האלה קראנו את "העולם האחרון" של כריסטוף רנסמאייר, ספר המתאר את קורותיו של קוטא, צעיר רומאי שנוסע לעיירה טומי שעל גדות הים השחור (כיום העיר הרומנית קונסטנצה), שאלה מוגלה המשורר הרומי אובידיוס, ככל הנראה בעקבות כתיבת ה"מטמורפוזות" שלו.

3.

הקריאה ב"מטמורפוזות" היתה עבורי גילוי טפח נוסף של הספרות, בדרך להתבוננות בה במערומיה – התבוננות שורפת כמו זו של אקטיון בעירומה של האלה דיאנה, עירום שדן אותו להיות לטרף לכלבי הצייד של עצמו. המבט הקרוע בספרות, כך הבנתי, גוזר על עצמו עיוורון, אבל הטפח שנגלה לי באמצעות אובידיוס היה לא פחות ממקומם. הספרות נפרשה בפני כנקודת מפגש. התווה ובוהו הקדמון, שנקרא אצל אובידיוס כאוס, מתחלף כביכול בסדר. אבל תהליך הסידור – אם באמצעות הקמת הפוליס הראשונה תבני, ואם באמצעות התארגנות האנושות לעמים ולשונות, לאדם וטבע, לזמן שנע ולזמן עצור – תמיד מלווה בכאוס. חציית הגבולות האלה הכרחית לעצם הבנייתם כגבולות. אם כן, הכאוס לא התחלף בסדר, אלא נדחק מטה אל התת-מודע כדי לפנות מקום לסדר, והספרות היא המנהרה המחברת בין שני עולמות אלה המתקיימים בעת ובעונה אחת. מצד אחד היא לוקחת חלק בשפה על חוקיה, פיסוקיה וניקודיה, על משפטיה (והרי המשפט שופט, גוזר ומסדר, מי לכאן ומי לשם) – ומצד אחר היא הופכת בני אדם לנציבי מלח, לשיחי דפנה, לברבורים, הופכת גבר לאישה, אדם לאל. הצינור הספרותי שמחבר אותנו עם המופלא, המופרע והפראי, הוא שהופך טקסט – כבמקרה של אַרְכָּנֶה, שנהפכה לעכביש – לרשת קורים (לטינית: textus). הספרות מעניקה את השם. ליצירה הספרותית, כפי שנחשפתי אליה פתאום, היו נקודות משקל שונות, ובמרכז הכובד נמצא אותו מעבר סודי אל עולם הכאוס, שדרכו אפשר להיסחף – כמו לדעת היכן למקם את עצמן בנהר שוצף, כדי לרכוב עליו לאורכו.

4.

קוטא מגיע מותש לעיירה טומי כדי לחקור את השמועה על מותו של המשורר נאסו (אובידיוס נאסו). הדמויות בעיירה נקראות כדמויות שונות ב"מטמורפוזות", ויש קורלציה מסוימת בין חייהן לבין חיי הדמויות המיתולוגיות. במבט ראשון נדמה שקוטא הוא בן המאה הראשונה לספירה, המאה שבתחילתה נאסו נפטר בגלות. אלא שבפרק השני מגיע לעיירה קולנוע נודד ומזכיר לנו שהתעלה המחברת בין עולמנו המסודר לכאוס המבעבע, נותרת פתוחה כל העת, ואפשר גם היום לנסוע לקונסטנצה כדי לחקור את השמועה על מותו של נאסו, להתקל באכו או בטירסיאס או בדמויות ספרותיות אחרות שאורבות מעבר לפינה. אפשר לנסוע בחורף ולהגיע מחר באביב, אפשר לקפוץ מחלון הקומה השלישית ולנחות ישר על מרפסת הקומה הרביעית. קוטא נטווה אם כך לאט ברשתו של נאסו, שהטקסטורה שלו מתעוררת לחיים וקושרת את עצמה סביבו.

בגיל עשרים ושלוש עברתי מדינה ושפה. נקלעתי לתוך כור המצרף של אַקוּזַיב וְדַאטיב ופסוקית מושא, דיפתונג, גזרת שלמים וחסרים, ופתאום הזמן הוא נקבה ומים וחיים יחידים. מים קר. חיים טוב. יש גרמנית "גבוהה" שמדברים בטלוויזיה ובאזור של צפון-מרכז גרמניה, וגם בברלין, מסבירים לך, כי כל הזרים. אבל יש דיאלקטים: בווארי, סקסוני, טורקי. פתאום הקרקע הבטוחה נשמטת, השפתיים ממוללות ממלמלות מילים, מתרגלות. תמיד אהיה בין לבין. גם היום, לאחר עשור, ישאלו "מאיפה אתה באמת?" ויחשבו שהם מתכוונים להגיד: "אתה לא מכאן, אתה לא מברלין", אבל בעצם יגידו: "אתה לא מכאן, מהגרמנית". אני נדחף בעל כורחי אל תחנת הגבול שבין לשון אחת לאחרת, כבר יצאתי מאחת וטרם נכנסתי לאחרת, ואם תחנת הגבול הזו היא הספרות אזי נגזר עליי לחיות בספרות, במילים שמסמנות קודם את עצמן ויש לחזור אחריהן כמו בתפילה בשפה החדשה כדי לזכור, ובשפה הישנה כדי לא לשכוח. תפילות לא נעות במאוזן בין אדם לאדם, הן נעות במאונך בין אדם למקום – וכך הספרות ניצבת לשפה בתשעים מעלות, חותכת אותה לעומק. כל יצירה ספרותית היא גם מילון. מהי ספרות? מילונאות.

כשאני מתרגם אני נעזר במילונים כדי לתרגם מילון, כדי לכתוב מילון חדש. מקרא. היצירה היא בה בעת גם מקרא של עצמה. אחת היצירות שהתחלתי לתרגם היא Irre של הסופר הגרמני ריינאלד גץ. Irre הוא משוגע, מטורף, מבולבל. המילה Irrsal הנגזרת ממנו (שמשמעה שגיאה, סטייה מדרך הישר, בלבול, טירוף) היא למשל המילה שהשתמשו בה בובר ורוזנצוויג בתרגום התנ"ך שלהם לגרמנית, עבור המילה "תוהו" (תוהו ובוהו – Irrsal und Wirrsal). המשמעויות הרבות מתייחסות לדמות המרכזית בספר, כמובן, אבל לא רק אליה. מלאכת תרגום הקורים הצפופים של גץ הסיטה אותי לאט מהדרך, בלבלה, טרפה. כל זמן שהתעסקתי עם הטקסט המסוכן הזה הפכתי אני ל-Irre. הספרות אינה מילון של שפה קיימת, אלא מילון שיוצר את השפה תוך כדי התהוות. מילון לשפה עתידית. אנכיות הספרות מול איזון השפה נמצא אם כך בתחילתה. גץ לא כתב בגרמנית שהכרתי, אלא בגרמנית שטרם ידעתי, שהכרתי דרכו. כשלמדתי על המפץ הגדול, לפני עשרים שנה בערך, כתבתי כמה שורות של מחשבה על סופו של המפץ, או יותר נכון, על היעדר הסוף. אם היקום מתרחב אנחנו עדיין בתוך המפץ. ה"פטרייה" של הפיצוץ עדיין גדלה ואנחנו שבויים בתוכה. ספרות היא כזו: מתחילה שפה חדשה תוך מיפוייה, אבל השפה עוד שבויה בה, מתרחקת ממנה עם התקדמות הזמן והמקום, אבל מגדילה את תחומה עם ההתרחקות ולא יוצאת ממנו.

.7

היום אני כותב ספרות בשתי שפות, בעברית ובגרמנית, אבל בלשון אחת – שלי. ספרות היא אם כן כור מחצבתה של הלשון האישית. תהליך הייצור של ספרות הוא תהליך כריית מינרל שעדיין אינו מוכר לנו, במכרה מועד לפורענות. הדמויות ברומן הממשמש ובא דוברות יידיש. היידיש שלהן מתוקשרת לקהל קוראים גרמני בגרמנית. העברית ניבטת ונובטת מחדש בין השורות, עברית שלי. אני כותב זהיר, בודק מילים, מוחק, מתקדם לאט. עוד לא הצלחתי להתמסר אליה כמו שהיא רוצה, אני עוד מפחד מהמבט, מפחד מהעירום שלה. מפחד לגמור כמו אקטיון, להיטרף על ידי יצורי שלי, להפוך למטרף, ל-Ire. ספרות היא גשר, תעלה, צינור, מנהרה, מכרה, מילון, מקרא, מקראה, מחראה, סופגת וסופחת, היא חור המנעול שמעביר את העין אל חדר המיטות ואת חדר המיטות אל העין.